

УДК 94(477) «1914–1918»

Шевченко В.В.

ВЕЛИКА ВІЙНА 1914-1918 рр. І УКРАЇНА: ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ ТА КОМЕМОРАЦІЯ

Перша світова війна стала переломною подією у розвитку цивілізації. Україна опинилася в центрі цього глобального конфлікту. На її землях (Східна Галичина, Буковина, Волинь) відбулися одні з найбільших і найкривавіших наступальних операцій, а населення змушене було воювати по обидві сторони фронту. Попри це впродовж багатьох років війна залишалася поза увагою вітчизняної громадськості та професійних дослідників.

У пропонованій статті Велику війну 1914-1918 рр. розглянуто крізь призму історичної пам'яті українського суспільства та комеморативних практик. Встановлено, що у Східній Галичині, котра після війни відійшла до Польщі, проводилися посильні роботи по збереженню та упорядкуванню поховань жертв війни. В українській державі перші кроки з увічнення пам'яті загиблих було здійснено за гетьмана П. Скоропадського. Радянська влада планомірно «витісняла» пам'ять про Першу світову війну з масової свідомості, внаслідок чого вона стала «забутою».

Зі зміною підходів до висвітлення історичного минулого в незалежній Україні зросло зацікавлення подіями 1914-1918 рр., активізувався процес увічнення і шанування пам'яті про них. Нині відновлення історичної правди про Першу світову війну та її збереження потребує конструктивної взаємодії держави, громадських організацій, фахівців із різних галузей знань.

Ключові слова: *Перша світова війна, Велика війна 1914-1918 рр., Україна, історична пам'ять, комеморація, місце пам'яті.*

В останні десятиліття у всьому світі, й зокрема Україні, особливої актуальності набули питання, пов'язані з пам'яттю про історичне минуле суспільства. Адже виявилось, що цей феномен – досить вагома характеристика способу життя людей, котра багато в чому визначає їх настрої і наміри. До того ж вона, хоч і опосередковано, але суттєво впливає на характер і методи розв'язання сучасних суспільних проблем.

Найчастіше йдеться про колективний та історичний типи пам'яті. Донині тривають дискусії щодо визначення цих понять, їх співвідношення, взаємовпливи тощо. Колективна пам'ять, будучи об'єктом історії, постійно перетинається з історичною. Однак між ними є значні відмінності. На думку відомого французького історика, автора концепції «місце пам'яті» П'єра Нора колективна пам'ять – це те, що залишається від минулого в пережитому досвіді груп. Вона глобальна, розмита й всеохоплююча, постає з віри, яка вбирає лише те, що її саму підтримує. А історична пам'ять – аналітична й критична, точна й виразна. Вона фільтрує, накопичує, капіталізує й передає досвід минулого. І

У публікації автором запропоновано оприлюднений раніше, але розширений та оновлений матеріал.

якщо колективна пам'ять роз'єднує людей, то завдання історичної – їх об'єднання [1, с. 188-189].

Підтримуючи цю думку можна стверджувати, що історична пам'ять є важливим інструментом державної політики будь-якої країни. Вона має формувати у суспільстві адекватне уявлення про події минулого, прогнозувати їх можливий вплив на майбутнє, зберігати та примножувати світові й національні цінності, пропагувати гуманізм, толерантність, полікультурність тощо.

Реалізація такої політики в окремії країні неможлива без звернення до колективної пам'яті та пошуку власних місць, яким суспільство свідомо передає на збереження спогади або визнає їх частиною своєї самобутності. Звичайно, що ці місця є досить різноманітними. На сьогодні розрізняють такі їх види як топографічні (архіви, бібліотеки, музеї), символічні (паломництва, відзначення дат, емблеми), функціональні (книги, підручники, автобіографії, асоціації) та монументальні (цвинтарі, архітектурні споруди) [1, с. 191]. Особлива потреба у виявленні таких місць пам'яті виникла в країнах, які не так давно зазнали глибоких змін у своєму розвитку. До них належить і Україна, яка зі здобуттям незалежності стала на шлях «віднайденної пам'яті».

У цьому контексті досить важливим є збереження історичної пам'яті про Першу світову війну, яка стала переломною подією у розвитку цивілізації. З огляду на її масштаб, колосальні втрати внаслідок бойових дій, спричинені нею фундаментальні зрушення в усіх сферах суспільного життя вона була названа Великою війною. Однак упродовж багатьох років залишалася поза увагою не лише громадськості, але й професійних дослідників. Тому у пропонованій розвідці спробуємо з'ясувати місце Першої світової війни в історичній пам'яті українського суспільства та виявити практики її комеморації.

Трагізм Першої світової війни особливо проявився у стрімкому падінні вартості людського життя. За своїми масштабами й кровопролиттям вона перевершила всі попередні найбільші міжнародні конфлікти. Лише за один тиждень близько 900 млн. жителів планети (а до кінця війни 38 держав із населенням у півтора мільярди осіб) опинилися в стані протистояння між собою. За чотири роки, три місяці й десять днів, які тривала війна, загалом було мобілізовано 73,5 млн. осіб, з яких 10 млн. – вбито та близько 20 млн. – поранено [2, с. 708]. Серед них було й чимало українців, на долю яких випало тяжке випробування – воювати на боці обох ворогуючих між собою блоків держав і проживати на території, котра стала одним із основних воєнних театрів на сході Європи. Так, з українських теренів до війська були мобілізовані мільйони чоловіків, зокрема в Російській імперії – від 3,5 до 4,5 млн. осіб, в Австро-Угорщині – не менше 300 тис. [2, с. 11]. Загалом із них щонайменше 500 тис. осіб загинули.

Східна Галичина, Буковина, Волинь опинилися в епіцентрі жорстоких бойових дій. На цих українських землях відбулися одні з найбільших і

найкривавіших за історію війни наступальних операцій: Галицька битва (25 серпня – 2 вересня 1914 р.), Брусиловський прорив (1916 р.), Горлицько-Тарновський прорив (1915 р.) та чимало інших жакливиx побойщ.

Колосальність соціального потрясіння від війни вже одразу по її закінченні привела людство до думки про увічнення пам'яті про її події та жертви. Країни, які 27 січня (9 лютого) 1918 р. у Бресті підписали перший мирний договір у Великій війні, у ст. 17 додаткової угоди до нього зобов'язалися шанувати й утримувати в належному стані на своїй території цвинтарі вояків і цивільних громадян іншої сторони, котрі загинули чи померли в роки війни. Аналогічні положення були закріплені й в артикулі 171 Сен-Жерменського мирного договору від 10 вересня 1919 р.

Перші кроки української держави з увічнення пам'яті загиблих було здійснено за часів гетьмана П. Скоропадського. Створене тоді у Києві товариство «Пам'ять воїнів 1914-1918 рр.» розробило конкретні заходи, що передбачали пошукові роботи у районі бойових дій на українських та суміжних територіях, складання списків із уцілілими написами на хрестах, задоволення клопотань рідних про встановлення місць поховань близьких, підготовку й видання каталогів з точними відомостями про місце знаходження поховань, кількість загиблих, їх прізвища з фотознімками і картосхемами тощо [3, с. 62-63]. Подібні громадські організації були створені також в інших містах країни.

Більшовицька влада анулювала Брестський мирний договір та проігнорувала міжнародні угоди й домовленості Версальської системи. Саме тому широка кампанія 1920-1930-х рр. у країнах Західної Європи з облаштування цвинтарів, спорудження пам'ятників і меморіалів в пам'ять про воєнні події й загиблих, оминула СРСР.

Протилежна ситуація спостерігалася у Східній Галичині, котра після війни відійшла до Польщі. Оскільки на цих теренах у боях та від хвороб полягли десятки тисяч людей, місцеві мешканці, за підтримки тодішньої влади проводили посильні роботи по збереженню та впорядкуванню поховань, які були практично в кожному населеному пункті.

У Львові Перша світова війна залишила по собі два великих цвинтарі: так званий Пагорб Слави над Личаківським парком, де були поховані солдати армії Російської імперії, й Австрійський військовий цвинтар на Личакові. На останньому в 1915-1918 рр. і після комасації 1935-1937 рр. поховали більше 10 тис. загиблих вояків. Серед них значна частина – українці – вояки австрійської і російської армій, а також австрійці, німці, поляки, росіяни, угорці, серби, чехи, словаки, хорвати, турки, боснійці тощо [4].

Австрійський військовий цвинтар був закладений російськими санітарними службами для полонених австрійської армії, котрі померли у львівських шпиталях у 1914-1915 рр. Після повернення австрійців до Львова цей цвинтар перетворився на основний для загиблих військовослужбовців австрійської, німецької та турецької армій [4].

У 1917 р. на місці старої дерев'яної брами було збудовано нову – муровану півциркульну з двома входами на цвинтар. Вгорі на брамі був напис спочатку німецькою, а потім польською мовами: «Військовий цвинтар полеглих вояків у війні 1914–1918 рр.». Збереглися також плани, фотографії та згадки в архівних і літературних джерелах. Найдавнішим планом Австрійського військового цвинтаря є проект з його облаштування (орієнтовно 1915-1917 рр.) архітектора Адольфа Вітмана. На ньому позначено поля поховань вояків австрійської армії, зазначено місця пам'ятника загиблим і високого дерев'яного пам'ятного хреста. Цвинтар мав головний вхід від сторони Цетнерівки і повинен був завершуватися колонадою зі сторони згаданих «городів Боднара». Однак цей проект так і залишився нереалізованим [4].

На плані Личаківського цвинтаря з технічного департаменту львівського магістрату, підписаному Ігнатієм Дрекслером у червні 1924 р., вказано поля поховань Австрійського військового цвинтаря. Більш докладним є план цього цвинтаря 1927 р. На ньому арабськими цифрами зазначено окремі й спільні могили, а римськими – могили працівників санітарних служб. Із правої сторони від головної алеї цвинтаря був кам'яний пам'ятник на честь полеглих німецьких вояків, що загинули в 1914-1915 рр., з написом німецькою мовою: «Присвячується пам'яті похованих тут мужніх вояків». У 1915-1918 рр. Австрійський військовий цвинтар було огорожено невисоким дерев'яним парканом. Хрести також були дерев'яними. На кожному з них стояв номер могили і таблиця з прізвищем. Пізніше на могилах солдатів австро-угорської армії почали ставити бетонні хрести за типовими проектами, розробленими у Варшаві у 1935 р. На могилах боснійських вояків стояли мусульманські надгробні знаки [4].

Згодом своєю масштабністю та кількістю жертв війну 1914-1918 рр. затьмарила Друга світова. Включення Східної Галичини до складу УРСР негативно позначилося на збереженні пам'яті про полеглих у першому глобальному побоїщі ХХ ст. Радянська влада планомірно знищувала тогочасні поховання. У 1946-1947 рр. були зруйновані й два вже згадані цвинтарі у Львові. У результаті подібних діянь Велика війна стала «забутою» для вітчизняного суспільства. І лише наприкінці 1980-х рр. потроху почало відроджуватися зацікавлення подіями 1914-1918 рр. Редакція часопису «Пам'ятки України» започаткувала акцію «Забуті могили», під час якої зусиллями українських, німецьких та австрійських громадських організацій було розшукано і впорядковано сотні поховань наших співвітчизників та іноземних воїнів [3, с. 64].

У 1990-х рр., після проголошення незалежності України, зміни підходів до висвітлення історичного минулого нашої держави, подібні акції стали доволі поширеними. Звісно, що заходи з відновлення й збереження могил загиблих здійснювалися передусім у тих регіонах, де в роки Першої світової війни точилися запеклі бої – на Закарпатті, Галичині, Буковині, Волині. Силами

громадськості, скаутських організацій, учнів, студентів і волонтерів, за підтримки органів місцевої влади, було відремонтовано й відновлено десятки цвинтарів і поховань незалежно від причетності померлих до ворогуючих сторін, їхнього віросповідання та політичної прихильності.

Також чимало праці докладено задля збереження та охорони поховань українських січових стрільців, вшанування пам'яті про них. Зокрема в 1990 р. на місці бойового хрещення Легіону на горі Маківці було встановлено пам'ятний знак на честь події 1915 р., а в 1994 р. у Львові відновлено Янівський цвинтар та збудовано меморіал УСС і воїнів УГА.

Із наближенням 100-річчя Першої світової війни діяльність з пошуку та увічнення її спадщини на українських теренах значно активізувалася. В Івано-Франківській, Закарпатській, Львівській, Тернопільській, Чернівецькій областях були створені меморіальні комплекси, встановленні обеліски, знаки у пам'ять про трагічні події та загиблих у кровопролитних боях, концентраційних таборах тощо. Не в останню чергу реалізація цих проектів стала можливою завдяки фінансовій підтримці урядових і громадських організацій держав, вояки яких свого часу загинули на цих землях. Утім на цьому фактично і зупинилися.

Упродовж 2014-2018 рр. у багатьох країнах світу відбулася низка заходів із ушанування пам'яті про події сторічної давнини. Найбільші з них були проведені у Великобританії та Франції – державах, для яких Перша світова війна справді стала «Великою». Наймасштабнішими стали урочистості у листопаді 2018 р. у Парижі з нагоди ювілею підписання договору про припинення вогню у Комп'єнському лісі. Для участі у меморіальних церемоніях та Форумі миру до столиці Франції тоді з'їхалися лідери 66 держав.

Проте офіційними заходами комеморація не обмежилася, значною мірою охопивши інформаційний, освітній та публічний простори. Наприклад, у Великій Британії було реалізовано безліч освітніх, цифрових медійних та онлайн проектів, спрямованих на дослідження сімейної, локальної історії, збереження артефактів, поповнення інформації та забезпечення доступу до архівних і музейних матеріалів. Через різні колаборативні практики до більшості з них могли долучитися всі охочі громадяни. Компанія BBC упродовж чотирьох років транслювала документальні й художні фільми, музичні й історичні програми, спеціальні програми для дітей та школярів, присвячені Першій світовій війні, виділивши для цього понад 2000 годин радіо- і телефіру. Митці, своєю чергою, відзначилися масштабними акціями у громадському просторі – інсталяціями, реконструкціями, перформансами тощо [5].

В Україні ж, окрім участі президента Петра Порошенка у паризьких урочистостях, на державному рівні ніяких масштабних заходів фактично не відбулося. Їх витіснили Євромайдан, події на Сході України та більш значимий для українців ювілей національної революції 1917-1921 рр. Практично всі

комемораційні практики, як-от реставрація цвинтарів, встановлення монументів, насадження пам'ятних алей, мітинги, виставки, екскурсії тощо – були локальними, такими, що реалізовувалися в межах окремого населеного пункту, району чи області.

Поза тим, жодним вітчизняним проектом про Першу світову війну не поповнилася й мережа Інтернет, яка сьогодні є перспективним і важливим майданчиком для формування простору пам'яті.

Найсуттєвіший внесок у дослідження українського контексту Великої війни 1914-1918 рр. задля збереження пам'яті про неї зробили науковці, провівши низку конференцій, форумів, дискусій, опублікувавши збірники статей та монографії. Зокрема, своєрідним підсумком понад десятилітньої праці співробітників відділу історії України XIX – початку XX ст. Інституту історії України НАНУ над проблематикою Першої світової війни стало видання фундаментального двотомника «Велика війна 1914-1918 рр. і Україна» [2; 6]. Вміщені у ньому нариси та документи стали фактологічною основою для створення науково-популярних теле- і радіопередач, кінофільмів, що сприяло формуванню у пересічних громадян та зацікавлених осіб об'єктивних історичних знань.

Утім, збереження пам'яті про глобальний конфлікт 1914-1918 рр. полягає не лише в пошуку, упорядкуванні могил загиблих і встановленні пам'ятників, а й у вихованні молоді, науковому дослідженні й переосмисленні неймовірного, як на той час, збройного протистояння, інформуванні суспільства через традиційні ЗМІ про його події, персоналії, наслідки і значення, використанні соціальних медіа та активному залученні користувачів Інтернету до формування спеціалізованих ресурсів. Тільки спільними зусиллями держави, громадських організацій і фахівців можна відновити історичну правду про Першу світову війну та зберегти її у масовій свідомості.

Список використаних джерел та літератури

1. Нора П. Теперішнє, нація, пам'ять / Пер. із фр. А. Рєпи. – Київ: ТОВ «Видавництво «КЛІО»», 2014. – 272 с.
2. Велика війна 1914–1918 рр. і Україна. У 2-х кн. – Кн. 1: Історичні нариси. – Київ: ТОВ «Видавництво «КЛІО»», 2014. – 784 с.
3. Горбик В.О., Денисенко Г.Г. Военна історія України в пам'ятках. – Київ, 2003. – 177 с.
4. Харчук Х. Австрійський військовий цвинтар та поховання Українських Стрільців на Личакові // Галицька Брама. – 1998. – № 5/6. – С. 18-20 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ji-magazine.lviv.ua/inform/orlata/lychakiv-ukr.htm>
5. Олійник Т. Пам'ять про Велику війну: як Велика Британія пам'ятає Першу світову [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ukr.lb.ua/culture/2019/05/08/426370_pamyat_pro_veliku_viynu_yak_velika.html
6. Велика війна 1914-1918 рр. і Україна. У 2-х кн. – Кн. 2: Мовою документів і свідчень. – Київ: ТОВ «Видавництво «КЛІО»», 2015. – 800 с.

Шевченко В.В. Велика війна 1914-1918 гг. и Україна: історическа память и коммеморация.

Первая мировая война стала переломным событием в развитии цивилизации. Украина оказалась в центре этого глобального конфликта. На её землях (Восточная Галичина, Буковина, Волинь) состоялись одни из самых крупных и кровавых наступательных операций, а население вынуждено было воевать по обе стороны фронта. Несмотря на это в течение многих лет война оставалась без внимания украинской общественности и профессиональных исследователей.

В предлагаемой статье Великая война 1914-1918 гг. рассмотрена сквозь призму исторической памяти украинского общества и коммеморативных практик. Установлено, что в Восточной Галиции, которая после войны отошла к Польше, проводились усиленные работы по сохранению и упорядочению захоронений жертв войны. В украинском государстве первые шаги по увековечению памяти погибших были осуществлены при гетмане П. Скоропадском. Советская власть планомерно «вытесняла» память о Первой мировой войне из массового сознания, в результате чего она стала «забытой».

С изменением подходов к освещению исторического прошлого в независимой Украине возрос интерес к событиям 1914-1918 гг., активизировался процесс их увековечения. В условиях современности восстановление исторической правды о Первой мировой войне и её сохранение требуют конструктивного взаимодействия государства, общественных организаций, специалистов из разных областей знаний.

Ключевые слова: Первая мировая война, Великая война 1914-1918 гг., Украина, историческая память, коммеморация, места памяти.

Shevchenko V. The Great War of 1914-1918 and Ukraine: Historical Memory and Commemoration.

The First World War was a turning point in the development of civilization. Ukraine was at the center of this global conflict. Some of the largest and bloodiest offensive operations took place on its lands (East Halychyna, Bukovyna, Volyn), and the population was forced to fight on both sides of the front. Nevertheless, for many years the national public and professional researchers has been overlooked the War.

In this paper, the Great War of 1914-1918 was been considered in the light of the historical memory of Ukrainian society and commemorative practices. In Eastern Halychyna, which was part of Poland after the War, there were intensive efforts to preserve the burials of war victims. In the Ukrainian state, the first steps to perpetuate the memory of the victims were made under the Hetman P. Skoropadskyi. Soviet authorities systematically «supplanted» the memory of the First World War from the mass consciousness, so that it was «forgotten».

With changing approaches to the coverage of the historical past in independent Ukraine, interest towards the events of 1914-1918 has increased, and the process of perpetuating and commemorating them was intensified. Now, the restoration of the historical truth about the First World War and its preservation require the constructive interaction of the state, public organizations, specialists from different fields of knowledge.

Keywords: First World War, Great War of 1914-1918, Ukraine, historical memory, commemoration, «sites of memory».